

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ У СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

© 2014 ПАШКЕВИЧ М. С., ХАРЧЕНКО М. О.

УДК 37.015.6

Пашкевич М. С., Харченко М. О. Проблеми та перспективи просторового розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти

У статті висвітлено проблеми просторового розміщення продуктивних сил системи середньої освіти України та окреслено перспективи їх вирішення. Подано аналіз останніх наукових досліджень вчених щодо вирішення проблем просторового розміщення продуктивних сил. Проаналізовано сучасний стан продуктивних сил системи середньої освіти України, виявлено їх потенціал і фактичний рівень використання, запропоновано механізм оптимізації їх просторового розміщення. Зазначено, що основною метою раціонального розміщення продуктивних сил системи середньої освіти України є скорочення та оптимізація витрат на утримання шкіл. Виявлено, що у зв'язку з демографічними чинниками, а також чинниками освоєння нових територій та поступальної деградації інших територій, потенціал закладів середньої освіти використовується не повністю, тому потребує реформування. Запропоновано динамічний механізм модернізації просторового розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти, який передбачає поступове реформування шкіл.

Ключові слова: загальноосвітні школи, продуктивні сили, система середньої освіти, реструктуризація

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 13.

Пашкевич Марина Сергіївна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та аудиту, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Харченко Марина Олександрівна – здобувач, кафедра обліку та аудиту, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: meri_01.08@mail.ru

УДК 37.015.6

UDC 37.015.6

Пашкевич М. С., Харченко М. А. Проблемы и перспективы пространственного размещения продуктивных сил в системе среднего образования Украины

В статье освещены проблемы пространственного размещения продуктивных сил системы среднего образования Украины и описаны перспективы их решения. Представлен анализ последних научных исследований ученых по решению проблем пространственного размещения продуктивных сил. Проанализировано современное состояние производительных сил системы среднего образования Украины, выявлен их потенциал и фактический уровень использования, предложен механизм оптимизации их пространственного размещения. Отмечено что основной целью оптимального размещения продуктивных сил системы среднего образования Украины является сокращение и оптимизация расходов на содержание школ. Выявлено, что в связи с демографическими факторами, а также факторами освоения новых территорий и поступательной деградации других территорий, потенциал учреждений среднего образования используется не полностью, поэтому нуждается в реформировании. Предложен динамичный механизм модернизации пространственного размещения продуктивных сил в системе среднего образования, который предусматривает постепенное реформирование школ.

Ключевые слова: общеобразовательные школы, продуктивные силы, система среднего образования, реструктуризация.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 13.

Пашкевич Марина Сергеевна – доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой учета и аудита, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Харченко Марина Александровна – соискатель, кафедра учета и аудита, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: meri_01.08@mail.ru

Pashkevych Maryna S., Kharchenko Maryna O. Problems and Prospects of Spatial Allocation of Productive Forces in the System of High Education in Ukraine

The article describes problems of spatial allocation of productive forces of the system of high education in Ukraine and prospects of their solution. The article analyses recent scientific studies of scientists on solution of problems of spatial allocation of productive forces. It analyses the modern state of productive forces of the system of high education of Ukraine, detects their potential and actual level of use and offers a mechanism of optimisation of their spatial allocation. It marks that the main goal of optimal allocation of productive forces of the system of high education in Ukraine is reduction and optimisation of costs of school maintenance. It shows that due to demographic factors and also factors of mastering new territories and advancing degradation of other territories, the potential of institutions of high education is not used in full and, that is why, needs to be reformed. The article offers a dynamic mechanism of modernisation of spatial allocation of productive forces in the system of high education, which envisages gradual reformation of schools.

Key words: high school, productive forces, system of high education, restructuring.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 13.

Pashkevych Maryna S. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Kharchenko Maryna O. – Applicant, Department of Accounting and Auditing, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: meri_01.08@mail.ru

Розвиток продуктивних сил регіонів передбачає не тільки вдосконалення якості основних виробничих ресурсів матеріального та нематеріального характеру, але й здійснення власне процесу розвитку ефективно та результативно. Розвиток продуктивних сил повинен

відбуватися продуктивно. У протилежному випадку можна прогнозувати зростання витрат на регулювання розвитку продуктивних сил, зростання вартості самих продуктивних сил і зниження рівня прибутковості у процесі їх використання.

Одним із важливих аспектів розвитку продуктивних сил у регіональній економіці є їх просторове розміщення. З одного боку, просторове розміщення продуктивних сил у регіоні є джерелом потенційних витрат, оскільки переміщення матеріальних і нематеріальних потоків територією регіону супроводжується несенням додаткових витрат підприємствами регіону. З іншого боку, просторове розміщення продуктивних сил у регіоні може стати джерелом економії потенційних витрат, оскільки при оптимальному їх розміщенні додаткові витрати переміщення матеріальних та нематеріальних потоків можуть бути суттєво скорочені.

Таким чином, просторове розміщення продуктивних сил у регіоні завжди є актуальною проблемою для дослідників та практиків. Однак ця проблема є багатогранною та має чимало аспектів. Зокрема, одним із важливих компонентів продуктивних сил є людські ресурси. Їх розвиток залишається у центрі уваги багатьох розвинених країн. У свою чергу, важливим елементом розвитку продуктивних сил подібної категорії є навчальний процес, який забезпечується відповідними закладами освіти. Тоді система закладів освіти також має відношення до продуктивних сил регіону.

Отже, дослідження просторового розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти України в умовах демографічних коливань, появи нових on-line технологій навчання, обмеженості коштів місцевих бюджетів є своєчасним та актуальним.

При розгляді результатів наукових досліджень вчених щодо вирішення проблем просторового розміщення продуктивних сил можна стверджувати, що існуючі наукові ідеї можуть бути класифіковані відповідно до двох типів. Наукові ідеї першого типу ґрунтуються на географічній теорії просторового розміщення продуктивних сил і відповідають на питання де розміщувати продуктивні сили у найефективніший спосіб. Наукові ідеї другого типу ґрунтуються на динамічній теорії просторового розміщення продуктивних сил і відповідають на питання: коли і де розміщувати продуктивні сили у найефективніший спосіб.

До прихильників географічної концепції розміщення продуктивних сил у регіоні належать Дж. Тюнен, У. Лундхардт, А. Вебер, А. Леш та інші.

Динамічна концепція розміщення продуктивних сил була закладена у фундаментальній науково-дослідній роботі Р. Барро та Х. Сала-і-Мартіна, у якій автори досліджували розміщення продуктивних сил у розвинених та відсталіх країнах світу [7]. Ця ідея була перевірена М. Барткоською та А. Рідлом для європейських регіонів [9]. Проте, на відміну від попередніх досліджень, де критерієм ефективності розміщення продуктивних сил виступали показники ВВП і доходу на душу населення, у дослідженнях цих авторів було обґрунтовано показник людського капіталу. Також при розміщенні продуктивних сил доцільно взяти до уваги здобутки К. Леунга та Д. Квая щодо ефективності організації розміщення виробничих потужностей [6]; С. Рея та М. Янікса щодо умовної ефективності розміщення продуктивних сил А. Маза та Дж. Вільєверде щодо розрахунків часу зміни територіального каркасу продуктивних сил [8, 10].

Серед останніх наукових результатів щодо ефективного розміщення продуктивних сил у регіонах України можна відмітити розвинені принципи формування регіонального простору, привабливого для іноземних і вітчизняних інвесторів Н. Навроцької [11]; новітні методи стимулювання просторового економічного зростання Ю. Комара

[12]; стратегію підвищення інноваційної активності регіонів В. Шевчука [13].

Разом з наявністю значних наукових результатів учених у розміщенні продуктивних сил у регіонах України існують суттєві проблеми. Зокрема, залишається науково не обґрунтованою проблема просторового розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти. Залишається не зрозумілим, за якими критеріями, яким чином та в якій послідовності змінювати існуючий каркас просторового розміщення середніх загальноосвітніх шкіл у регіонах і населених пунктах.

Таким чином, метою дослідження, результати якого викладено у даній статті, є висвітлення проблеми, яка склалася у просторовому розміщенні продуктивних сил системи середньої освіти України, та окреслення перспектив для її вирішення. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати сучасний стан продуктивних сил системи середньої освіти України, виявити їх потенціал та фактичний рівень використання, запропонувати механізми оптимізації їх просторового розміщення.

Сучасна Україна зіткнулась з проблемами недосконалості системи освіти, серед яких актуальними стають не тільки питання її якості, але й просторового розміщення. Питання, пов'язані з недосконалістю просторового розміщення, не постали перед державою миттєво. Просторове розміщення у системі середньої освіти не змінювалось ще з радянських часів. Формування системи середньої освіти розпочалося з 26 грудня 1919 р. декретом Раднаркому про ліквідацію безграмотності у Радянському Союзі [1]. До 60-х років минулого століття в Україні було побудовано більшість шкіл, однак з 90-х років відбувається поступове зменшення їх кількості (рис. 1). У Міністерстві освіти і науки України закриття шкіл пояснюється демографічною ситуацією: «за останні 20 років кількість учнів у системі загальної середньої освіти зменшилася майже на 40%, а кількість шкіл – лише на 7%» [2].

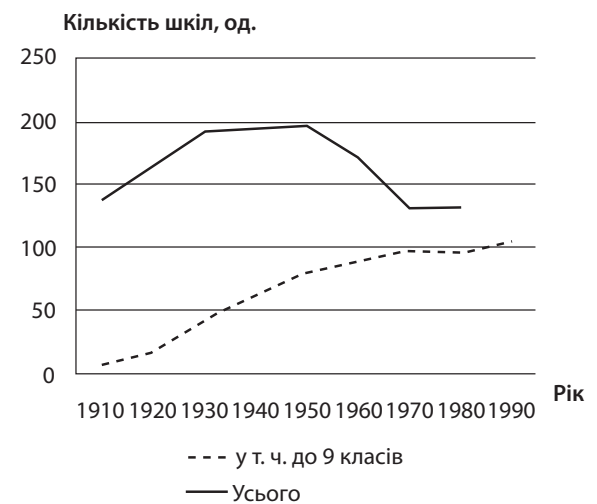

Рис. 1. Кількість шкіл у РРСР [3]

Вперше за роки незалежності України кількість загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася у 2013 р. до 19900. Про це свідчать статистичні дані Державного комітету статистики [4]. У порівнянні з аналогічним показником минулого року кількість шкіл зменшилася на 400 одиниць. Також у порівнянні з минулим навчальним роком на 6000 знизилася кількість, як школярів, так і вчителів за-

гальноосвітніх навчальних закладів. У 2011/12 навчальному році в українських школах навчалось 4 млн 293 тис. учнів (4 млн 299 учнів – в 2010/11 навчальному році) і працювало 509 тис. учителів (516 тис.– у 2010/11 навчальному році), що є найнижчими показниками у вітчизняній системі середньої освіти за весь період незалежності України. Необхідно відзначити, що піковим для українських шкіл став 1995/96 навчальний рік, коли контингент учнів складав 7 млн 143 тис. (рис. 2), учителів майже 600 тис., а кількість шкіл була найбільшою за останні два десятиліття – 22 тисячі 300 установ. Але кількість шкіл – це є вже наслідок зменшення кількості учнів, яке, у свою чергу, спричинено демографічним спадом народжуваності в Україні.

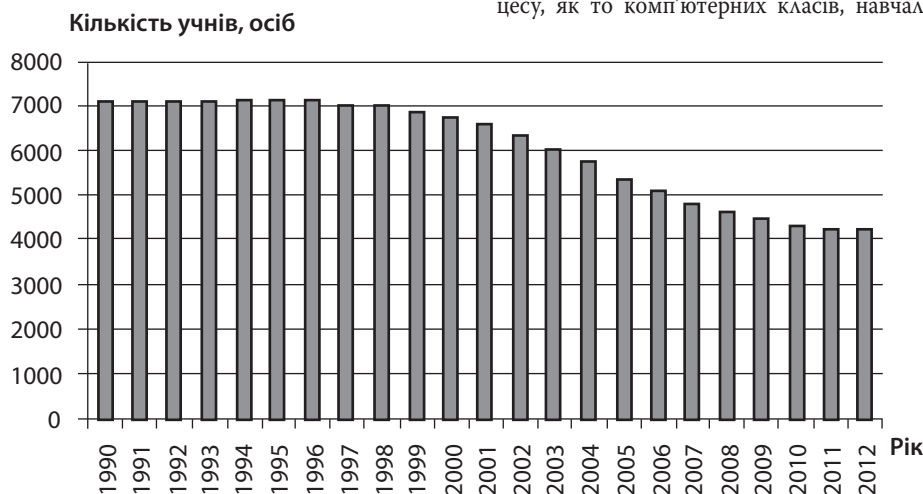

Рис. 2. Кількість учнів у школах

Безперечно, на кількість шкіл впливає кількість учнів, проте ця залежність не є прямо пропорційною. Повсякчасно для визначення потрібної кількості шкіл держава перш за все враховує демографічний фактор. Але дуже важко відстежувати демографічну динаміку, та відповідно до неї вносити корективи щодо потрібної кількості шкіл. Це може означати що не існує певної методики, яка би враховувала потрібну кількість шкіл з відповідною потужністю в тому чи іншому населеному пункті. Також не існує наукового обґрунтування просторового розміщення цих шкіл.

Недосконалість територіально розподілу шкіл можна побачити у невеликих містах, у яких за період незалежності України закрились великі підприємства та зменшилась чисельність населення, а кількість шкіл залишилась такою як і була за радянських часів. Якщо дослідити наповненість шкіл в невеликих містах України, то можна побачити що більшість шкіл працюють не на повну потужність. Таку ситуацію можна розглянути на прикладі м. Стаханова (рис. 3, табл. 1).

Як видно з табл. 1, із загальної сукупності всіх шкіл м. Стаханова більше 70% працюють менш ніж на половину своєї потужності. Лише 30% працюють з потужністю більше ніж половина.

Наслідком такої ситуації є велике навантаження на бюджети міста та держави в цілому. Наприклад, витрати на заробітну платню, енергоносії та витрати на школярів в цілому, які є основними в утриманні шкіл, є достатньо великими. Таким чином, зрозуміло, що утримувати великі приміщення шкіл, наповнюваність яких складає 11 – 88%, дуже складно для місцевої влади в умовах обмеженості бюджету. Також треба зауважити, що, не зважаючи на кількість учнів у школах, потрібен повний склад вчителів,

за для забезпечення високого рівня освіти, який є пріоритетним в Україні.

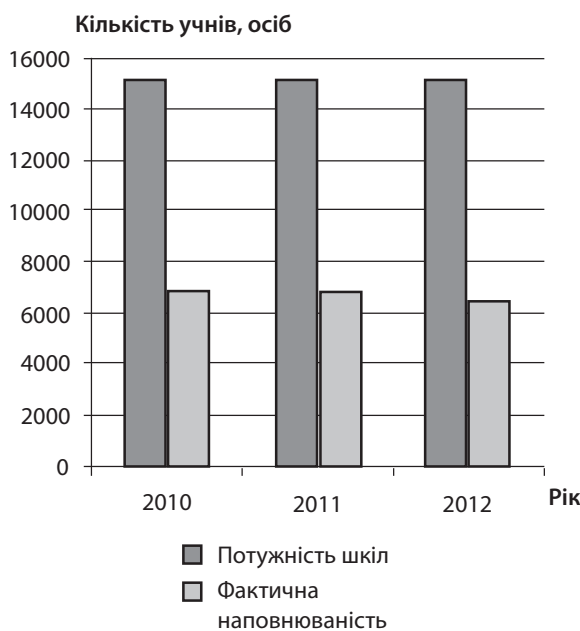
Означені проблеми призвели до прийняття рішення про закриття шкіл. Якщо, наприклад, об'єднати дві школи, то можливе скорочення витрат. А, виходячи з реальної ситуації, можливо об'єднати і три школи. Якщо подібні заходи запровадити у всіх без виключення регіонах України, то можна отримати достатньо великий обсяг економії витрат місцевих бюджетів. Деякі школи в державі мають високий ступінь зношеності основних фондів, багато років не робився ремонт, не має необхідного устаткування для забезпечення якісного навчального процесу, як то комп'ютерних класів, навчальних посібників

Таблиця 1

Аналіз потужності та рівня заповненості шкіл м. Стаханова

Школи	Потужність школи	Кількість учнів на 01.09.12	Відсоток наповненості
СОШ №1	420	148	35
СОШ №2	510	222	44
СШ №3	840	592	70
СГ №7	840	409	49
УВК №8	920	516	56
СШ №9	1020	893	88
СШ №10	1210	301	25
СГ №11	1200	505	42
СОШ №12	600	142	24
СОШ №13	1020	116	11
СОШ №14	270	72	27
СМГ №15	920	440	48
СОШ №16	540	64	12
СОШ №18	920	590	64
СОШ №25	420	90	21
СГ №26	1020	428	42
СОШ №28	600	309	52
УВК №29	920	373	41
СОШ №32	1020	275	27

Рис. 3. Загальне порівняння потужності шкіл з їх фактичною наповненістю у м. Стаханові

тощо, тому вільнені кошти від закриття шкіл допоможуть привести матеріально-технічну базу тих шкіл, що залишилися до відповідності з європейськими стандартами. Але питання виникає в науковому обґрунтуванні рішень про закриття закладів середньої освіти.

Спроби щодо реорганізації системи розміщення продуктивних сил системи середньої освіти проводились неодноразово, але вони не мали під собою наукового підґрунтя. Тому економічний ефект від цих заходів доволі низький, натомість рівень соціальної напруженості місцевих громад значно збільшився.

В Указі Президента «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 року № 344/2013 визначено мету, стратегічні напрямки та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики у сфері освіти [5]. Основні реформи зведено до модернізації та розвитку освіти; оновлення матеріально-технічної бази системи освіти; впровадження інновацій щодо змісту та методичного забезпечення освіти; реформування освітніх закладів в цілому тощо.

Те просторове розміщення закладів середньої освіти, яке існує на сьогоднішній день, не пристосоване до сучасного, постійно мінливого економічного середовища, тому потребує негайної модернізації. У великих містах України реструктуризація мережі освітніх установ обумовлена тим, що за останні роки дуже сильно змінилася географія проживання населення: десь житлові квартали перетворилися на ділові центри з офісами, торговельною мережею, а десь, навпаки, виникли нові спальні райони, в яких проживає велика кількість дітей. Тому просторове розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти потребує постійного перегляду.

У складних демографічних і соціально-економічних умовах здійснюється модернізація мережі навчальних закладів з метою більш ефективного використання їх матеріально-технічних, кадрових, фінансових, управлінських ресурсів для забезпечення доступності та якості освіти [5].

Дійсно, утримувати напівпорожню будівлю при невеликому контингенті учнів недоцільно, а забезпечувати гідні умови для роботи та навчання при діючому «подуш-

ному» принципі фінансування, коли гроші йдуть за учнем, практично неможливо. Крім того, у маленькій школі при переході на нову систему оплати праці неминуче виникають проблеми з пошуком коштів для матеріального стимулювання працівників, а без цього неможливо створити кваліфікований педагогічний колектив.

Звичайно, процес змін у просторовому розміщенні продуктивних сил системи середньої освіти, коли деякі школи необхідно ліквідувати, має негативні соціальні наслідки: психологічний стрес для педагогів та учнів, змушених змінювати місце роботи та навчання, руйнування сформованих традицій та територіального логістичного каркасу. Тому, окрім економічних критеріїв удосконалення просторового розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти, слід враховувати соціально-психологічні параметри, які слабо піддаються кількісній оцінці та є доволі суб'єктивними.

ВИСНОВКИ

Таким чином, з наведених досліджень можна зробити такі висновки. У розміщенні продуктивних сил системи середньої освіти у регіонах України існують суттєві проблеми. Й дотепер не визначено ті параметри, які слугуватимуть критерієм переформатування мережі освітніх закладів. Адже економічні та соціальні показники надто різні у підходах до оцінки та кількісного визначення. Проблемним питанням залишається визначення низки обмежень та граничних значень показників розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти, яких необхідно дотриматися для збереження темпів соціально-економічного розвитку регіонів та населених пунктів. Аналіз сучасного стану організації розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти показав, що у зв'язку з демографічними чинниками, а також чинниками освоєння нових територій і поступальної деградації інших територій, потенціал закладів середньої освіти, наприклад, у м. Стаханові, використовується не повністю. Це тягне за собою перевитрати місцевих бюджетів і загальний низький рівень ефективності розміщення продуктивних сил. У свою чергу, будь-які спроби реорганізації розміщення шкіл, призводять до значної соціальної напруженості.

Для того, щоб нівелювати негативний соціальний ефект від закриття шкіл і водночас поступально підвищувати рівень ефективності розміщення продуктивних сил у населеному пункті, запропоновано динамічний механізм модернізації просторового розміщення продуктивних сил у системі середньої освіти, який передбачає поступове закриття шкіл у різних регіонах. Предметом подальших досліджень у цьому напрямку стає обґрунтування часу та місця змін у просторовому розміщенні шкіл у межах певного регіону, що може бути виявлено на основі побудови спеціальної оптимізаційної моделі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Декрет СНК о ликвидации безграмотности среди населения РСФСР от 26 декабря 1919 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus-biography.ru>
2. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/>
3. Кількість шкіл у РСФСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kaig.ru/edu2.pdf>
4. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Указ Президента від 25 червня 2013 року № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>

6. **Leung C.** Convergence, endogenous growth, and productivity disturbances / C. Leung, D. Quah // *Journal of Monetary Economics*. – 1996. – Vol. 38. – P. 535 – 547.

7. **Barro R.** Convergence / R. Barro, S.-i-M. Xavier // *Journal of Political Economy*. – 1992. – Vol. 100. – P. 223 – 251.

8. **Rey S.** Regional convergence, inequality, and space / S. Rey, M. Janikas // *Journal of Economic Geography*. – 2005. – Vol. 5. – P. 155 – 176.

9. **Bartkowska M.** Regional convergence clubs in Europe: Identification and conditioning factors / M. Bartkowska, A. Riedl // *Economic Modelling*. – 2012. – Vol. 29. – P. 22 – 31.

10. **Maza A.** EU regional convergence and policy: Does the concept of region matter? / A. Maza, J. Villaverde // *Journal of Policy Modeling*. – 2011. – Vol. 33. – P. 889 – 900.

11. **Навроцька Н. А.** Трансформація світового інвестиційного простору в умовах глобалізації / Н. А. Навроцька // *Економічний часопис-XXI*. – 2013. – № 3-4 (1). – С. 13 – 16.

12. **Комар Ю. А.** Проблеми активізації інститутів інвестування в регіонах / Ю. А. Комар // *Економічний часопис-XXI*. – 2013. – № 3-4 (2). – С. 43 – 45.

13. **Шевчук В. Я.** Формування інноваційної моделі сталого розвитку України: посткризовий період / В. Я. Шевчук // *Економічний часопис-XXI*. – 2010. – № 1-2.

REFERENCES

Barro, R., and Xavier, S.-i-M. "Convergence". *Journal of Political Economy*, vol. 100 (1992): 223-251.

Bartkowska, M., and Riedl, A. "Regional convergence clubs in Europe: Identification and conditioning factors". *Economic Modelling*, vol. 29 (2012): 22-31.

Derzhavnyi komitet statystyky. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
"Dekret SNK o likvidatsii bezgramotnosti sredi naseleniia RSFSR ot 26 dekabria 1919 goda" [SNK decree on the elimination of illiteracy among the population of the Russian Federation of December 26, 1919]. <http://rus-biography.ru>

"Kilkist shkil u SRSR" [The number of schools in the USSR]. <http://kaig.ru/edu2.pdf>

Komar, Yu. A. "Problemy aktivizatsii instytutiv investuvannia v rehionakh" [Problems activating institutions investing in the region]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 3-4 (2) (2013): 43-45.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/>
Leung, C., and Quah, D. "Convergence, endogenous growth, and productivity disturbances". *Journal of Monetary Economics*, vol. 38 (1996): 535-547.

Maza, A., and Villaverde, J. "EU regional convergence and policy: Does the concept of region matter?". *Journal of Policy Modeling*, vol. 33 (2011): 889-900.

Navrotska, N. A. "Transformatsiia svitovoho investytsiinoho prostoru v umovakh hlobalizatsii" [The transformation of the global investment space in the context of globalization]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 3-4 (1) (2013): 13-16.

Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. <http://osvita.ua/>

Rey, S., and Janikas, M. "Regional convergence, inequality, and space". *Journal of Economic Geography*, vol. 5 (2005): 155-176.

Shevchuk, V. Ya. "Formuvannia innovatsiinoi modeli staloho rozvytku Ukrainy: postkryzovyi period" [Formation of the innovative model of sustainable development of Ukraine: the post-crisis period]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 1-2 (2010).